

АНОТАЦІЯ

Карпова Д. Є. Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді. Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 05 «Психологія». Хмельницький національний університет. Хмельницький. 2021.

Дисертацію присвячено теоретичному та емпіричному вивченню уявлень студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів і психологічних умов формування уявлень про них. Здійснено змістовний аналіз типології сімейних ролей, компонентів і функцій уявлень молоді про сімейні ролі, потенціалу закладу вищої освіти щодо формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі.

За результатами аналізу наукових досліджень визначено що основними функціями сім'ї є: виховна, економічна (матеріально-фінансова), господарсько-побутова, емоційно-психологічна, інтелектуально-світоглядна; сексуально-репродуктивна, соціального контролю. Кожна функція сім'ї реалізовується за допомогою конкретних сімейних ролей. У змісті Сімейного кодексу не має жодної статті, яка б давала чітке розуміння суті сімейних ролей та їх переліку. Окрім того, у науковій літературі відсутній обґрунтований перелік сімейних ролей, який давав би уявлення особистості про важливі сімейні обов'язки та розуміння того, які потреби членів сім'ї важливо задовольняти. Відсутність науково-обґрунтованої інформації про моделі поведінки шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій обумовлює низький рівень знань молоді про сімейні ролі.

За результатами дослідження з'ясовано психологічну сутність сімейних ролей, а також зміст та функції уявлень студентської молоді про сімейні ролі як моделей поведінки шлюбних партнерів. Виявлено, що серед широкого конгломерату проблемних питань підготовки молоді до сімейного життя, не розробленими залишаються питання, що стосуються типології сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-

сексуальною, матеріально-фінансовою і господарською функціями сім'ї. Відсутність науково-обґрунтованої інформації про моделі поведінки шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій обумовлює низький рівень знань молоді про сімейні ролі.

У науковому дослідженні вперше запропоновано теоретичне та емпіричне розв'язання проблемного питання формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді. З'ясовано, що поняття «уявлення молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів» відображає стійкі переконання молодої людини, які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу сімейних обов'язків відповідно до сформованої в неї життєвої позиції. Психологічна структура уявлень студентської молоді про сімейні ролі відображає три взаємопов'язаних компоненти: когнітивний – система знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів (знання функцій сім'ї; знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним чинником; знання сімейних ролей за морально-психологічним чинником; знання сімейних ролей за інтимно-сексуальним чинником; знання сімейних ролей за матеріально-фінансовим чинником; знання сімейних ролей за господарським чинником; знання патологізуючих сімейних ролей та причин їх появи); емоційно-оцінний компонент – ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї (сприймання та оцінка моделей поведінки батьків як шлюбних партнерів; емоційна ідентифікація з батьками; сприймання та оцінка моделей поведінки друзів як шлюбних партнерів; сприйняття та оцінка майбутнього шлюбного партнерства; сприйняття та оцінка свого ставлення до дітей; сприйняття та оцінка себе в ролі сім'янина; сприйняття стереотипних думок щодо ролі жінки та чоловіка у сім'ї); поведінковий компонент – ідентифікаційна поведінка в ролі майбутнього шлюбного партнера (вияви моделей поведінки, що відображають важливі сімейні ролі; розвиток свого шлюбного потенціалу; пізнання шлюбного потенціалу можливих майбутніх шлюбних партнерів).

З'ясовано, що уявлення студентської молоді про сімейні ролі залежать від низки чинників, зокрема *об'єктивного характеру*: батьківська сім'я молодої людини, близьке оточення (друзі), освітнє середовище закладу освіти, засоби масової інформації, суспільна думка, а також *суб'єктивного характеру*: вмотивованість (прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів, оволодіти роллю сім'янина); емоційна рефлексія (ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї); освіченість (наявність знань про сімейно-шлюбне життя); соціальна зрілість (засвоєння зразкових норм сімейно-шлюбного життя та усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю); темперамент та характер (активність як здатність бути енергійним, діяльним; відповідальність як здатність відповідати за свої вчинки, дії, слова; наполегливість як здатність завзято досягати певної мети; старанність як здатність дбайливо та ретельно виконувати роботу; терплячість як здатність виявляти терпіння під час самовдосконалення та ін.).

Визначено, що формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі буде ефективним за таких психологічних умов: наявність у студентів бажання розширяти свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки; наявність у викладачів (кураторів) знань, умінь, навичок та бажання формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки; наявність психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі; розміщення у популярних соціальних сітках психологічних матеріалів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів; створення студентських гуртків для вивчення моделей гармонійних сімейних стосунків.

Обґрунтовано типологію сімейних ролей як основи для формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів З'ясовано, що: *реалізація сім'єю інтелектуально-світоглядної функції* здійснюється за допомогою таких основних сімейних ролей як: вихователь (той, хто виховує членів сім'ї), гуру (той, хто має винятковий авторитет в сім'ї); експерт (той, хто дає оцінку задумам, планам, діям членів сім'ї), інтелектуал (той, хто володіє розвиненим

інтелектом), компаньйон (той, хто є співучасником сімейних проєктів, ігор), порадник (той, хто надає корисні, мудрі поради), однодумець (той, хто має однакові погляди з важливих сімейних питань), співрозмовник (той, хто розмовляє на цікаві теми з членами сім'ї), учитель (той, хто навчає членів сім'ї), слухач (той, хто вислуховує думки членів сім'ї); *реалізація сім'єю морально-психологічної функції* здійснюється за допомогою таких сімейних ролей як: активіст (той, хто є енергійним, діяльним), берегиня (захисник) (той, хто оберігає сім'ю і дає відчуття безпеки), друг (той, хто виявляє прихильність, довір'я), ініціатор (той, хто є джерелом різних сімейних справ), миротворець (той, хто йде на примирення, примиряє членів сім'ї), мотиватор (той, хто надихає членів сім'ї), розрадник (той, хто втішає, розраджує); *реалізація сім'єю інтимно-сексуальної функції* здійснюється за допомогою таких основних сімейних ролей як: коханець (той, хто задовольняє інтимно-сексуальні потреби шлюбного партнера), репродуктор (той, хто задовольняє потребу партнера у продовженні роду), романтик (той, хто створює романтичну атмосферу); *реалізація сім'єю господарської та матеріально-фінансової функцій* здійснюється за допомогою таких сімейних ролей як: добувач (той, хто добуває засоби для існування сім'ї), господарник (той, хто веде домашнє господарство), годувальник (той, хто годує і доглядає членів сім'ї), організатор (той, хто організовує побут сім'ї), нянька (той, хто доглядає дитину), масовик (той, хто дбає про відпочинок та розваги членів сім'ї), підприємець (той, хто організовує прибуткові для сім'ї справи), покупець (той, хто купує товари для сім'ї), кухар (той, хто готує їжу для членів сім'ї), прибиральник (той, хто прибирає житло, територію проживання сім'ї).

Обґрунтовано типологію патологізуючих сімейних ролей, що: *детерміновані фізіологічною та психічною залежністю особи*: алкоголік, ігроман, наркоман, ревнивець, сексоголік, трудоголік, фанатик, шопоголік; *відображають залежність від шлюбного партнера*: безхребетник; вигнанець; жертва; інфантил; мученик; невдаха; нетямущий; скиглій;

відображають зверхнє та зневажливе ставлення до членів сім'ї: грубіян; егоїст; мегаломан; нарцис; насильник; садист; самодур; цинік.

Розроблено психологічний інструментарій формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя. Метою розробки є поглиблення знань студентської молоді про важливі сімейні ролі та усвідомлення моделей поведінки шлюбних партнерів, що здатні впливати на гармонію сімейного життя. За структурою психологічний інструментарій складається з двох блоків лекційних та практичних занять: Блок 1. Позитивні сімейні ролі (мета – формування уявлень студентів про сутність та типологію важливих сімейних ролей та сфери їх розподілу). Лекційне заняття «Сімейні ролі як моделі поведінки подружжя», практичні заняття «Розподіл сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї», «Розподіл сімейних ролей за морально-психологічною функціями сім'ї», «Розподіл сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї»; Блок 2. Патологізуючі сімейні ролі (мета – формування уявлень студентів про сутність та типологію патологізуючих сімейних ролей). Лекційне заняття «Патологізуючі сімейні ролі як деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів», практичні заняття «Визначення патологізуючих сімейних ролей», «Визначення конфліктних моделей поведінки шлюбних партнерів», «Запобігання сімейних конфліктів та мотивування шлюбного партнера до втілення позитивних моделей поведінки». Аналіз результатів експериментального дослідження, отриманих під час практичної реалізації авторської розробки та опрацьованих методами математичної статистики, дає можливість зробити висновок про її ефективність.

За результатами теоретичного та емпіричного вивчення проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі розроблено практичні рекомендації майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків. Вони відображають науково-обґрунтовані пропозиції, виконання яких сприяє усвідомленню майбутніми шлюбними партнерами особливостей розподілу сімейних ролей та обов'язків, а також

запобіганню сімейних конфліктів. Акцентується увага на важливих статтях Сімейного кодексу України, які покликані сприяти усвідомленню молодою людиною своєї ролі у сімейному житті та осмисленню своєї здатності поводити себе відповідно до встановлених сімейних правил і норм. Практичні рекомендації допоможуть майбутнім шлюбним партнерам усвідомити свою відповідальність щодо запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризами «прийняття на себе подружніх обов'язків», «засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї», «включення дітей у зовнішню соціальну структуру», «важка хвороба члена сім'ї», «повторний шлюб».

Ключові слова: *сімейні ролі, функції сім'ї, уявлення, формування, психологічні умови, студентська молодь, чинники, моделі поведінки, шлюбні партнери, психологічний інструментарій.*

ANNOTATION

Karpova, D. Ye. Psychological Conditions for Forming the Ideas about Family Roles among Student Youth. Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 "Social and Behavioral Sciences" on a specialty 05 "Psychology". Khmelnytskyi National University. Khmelnytskyi. 2021.

The dissertation is devoted to theoretical and empirical study of students' ideas about family roles as a model of marriage partners' behavior as well as psychological conditions needed for forming ideas about them. A meaningful analysis of the typology of family roles, components and functions of young people's ideas about family roles, and the potential of higher educational establishment for forming students' ideas about family roles have been carried out.

The analysis of existing scientific research has demonstrated that the main family functions are the following: educational, economic (material and financial), domestic, emotional and psychological, intellectual and ideological, sexual and reproductive, the function of social control. Each family function is realised through specific family roles. The Family Code does not provide a clear understanding of the essence of family roles and their list. In addition, current scientific works in the field do not come up with a substantiated list of family roles; such list would give a better idea of family responsibilities and an understanding of what family members' needs are important to be met. The lack of evidence-based information on the behavior patterns of marriage partners while implementing family functions causes a low level of knowledge of family roles among the youth.

Based on the results of the analysis of the scientific research, the psychological essence of the family roles as well as the content and the function of the student's youth ideas about the family roles as models of the marriage partners behavior have been determined. It has been revealed that among a wide conglomerate of problematic questions regarding preparing young people for the family life, the issues that refer to the typology of family roles by intellectual and world-view, moral

and psychological, intimate and sexual, material and financial, and domestic functions still remain underdeveloped. The lack of science-based information about the models of the marriage partners' behaviour while implementing family functions serves as a reason for the low level of knowledge about family roles among young people.

Both the theoretical and empirical grounds for the solution to the problem of forming the idea of family roles among student youth has been suggested in this research for the first time. It has been identified that the concept "youth's ideas about family roles of marriage partners" reflects the deepest convictions of a young person that, in their turn, provide for typical reaction to the situation of delegation of responsibilities by role according to the life position formed. Psychological structure of the student youth's idea about family roles covers three interrelated components: cognitive – a system of knowledge about family roles as models of marriage partners' behavior (knowledge of family functions; knowledge of family roles by intellectual and world-view factor; knowledge of family roles by moral and psychological factor; knowledge of family roles by intimate and sexual factor; knowledge of family roles by material and financial factor; knowledge of family roles by domestic factor; knowledge of pathological family roles and reasons for them); emotional and evaluating component – attitude to family life and responsibilities in the future family (perception and evaluation of parents' behavior as marriage partners; emotional identification with parents; perception and evaluation of friends' models of behaviour as marriage partners; perception and evaluation of the future marriage partnership; perception and evaluation of personal attitude to children; perception and evaluation of yourself as a marriage partner; perception of stereotypes of the roles of a man and a woman in family life); behavioral component – identification behaviour in the role of a potential marriage partner (identification of behavioral patterns that reflect important family roles; development of personal marriage potential; understanding of marriage potential of possible marriage partners in the future).

It has also been inferred that the student youth's ideas about family roles depend on a range of factors among which are those of *objective nature*: parent's family of a young person, close friends, learning environment of the educational establishment, mass media, public opinion, and *subjective nature*: motivation (aspiration to gain knowledge about models of behaviour of marriage partners, to master the role of a married person); emotional reflexion (attitude to family life and duties in the future family); education (availability of knowledge about family life); social maturity (learning about the best practices of the family life and understanding personal responsibility for the future family); temperament and character (activism as the ability to be energetic and active; responsibility as the ability to be responsible for your own action and words; perseverance as the ability to carefully and persistently achieve a certain goal; diligence as the ability to demonstrate patience during self-development, etc.).

The following psychological conditions have been determined as those that contribute to forming ideas about family roles among student youth: students' desire to expand their ideas about family roles and responsibilities; professors' (curators') knowledge, skills, abilities and desire to form students' ideas about family roles and responsibilities; availability of psychological tools that enable formation of students' ideas about family roles; posting psychological materials about family roles as models of marriage partners behaviour on popular social media networks; founding students communities aimed at studying models of harmonic family relations.

The typology of family roles as a basis for forming the ideas about models of marriage partners' behavior has been proven. The following has been found out: a family can *implement its intellectual and ideological function* with the help of the following basic family roles: a mentor (the one who nurtures family members), a guru (the one who possesses an exceptional authority in the family), an expert (the one who evaluates the plans and actions of family members), an intellectual (the one who has a developed intellect), a companion (the one who is a participant in family projects or games), an advisor (the one who provides useful and wise advice), a solemate (the one who has the same views on important family issues), an

interlocutor (the one who talks about interesting topics with family members), a teacher (the one who teaches family members), a listener (the one who listens to the opinions of family members); a family can *implement its moral and psychological function* with the help of such family roles as: an activist (the one who is energetic and active), a guardian (or a defender) (the one who protects the family and gives a sense of security), a friend (the one who shows affection and trust), an initiator (the one who is the source of various family activities), a peacemaker (the one who takes a step to reconciliation and reconciles family members), a motivator (the one who inspires family members), a comforter (the one who comforts and consoles); a family can *implement its intimate and sexual function* with the help of such basic family roles: a lover (the one who satisfies the intimate and sexual needs of the marriage partner), a reproducer (the one who satisfies the partner's need for procreation), a romantic (the one who creates romantic atmosphere); a family can realise its domestic and material and financial functions by means of the following roles: an earner (the one who earns for the family), a household (the one who runs the house), a breadwinner (the one who provides food and takes care of the family members), an organizer (the one who organises the life of the family), a nanny (the one who takes care of a child), a mass activist (the one who takes care of the active rest and entertainment of the family members), an entrepreneur (the one who organizes the profitable business for the family), a buyer (the one who buys goods for the family), a cook (the one who prepares food for the family members), a cleaner (the one who cleans the dwelling and the territory of the family residence).

The typology of pathologising family roles includes the roles that: *are determined by physiological and psychological addiction of a person*: an alcoholic, a gambler, a drug addict, a jealous type, a sex addict, a workaholic, a fanatic, a shopaholic; *reflect the dependency on the marriage partner*: an invertebrate type, an exile type, a victim, an infantile type, a martyr, a loser, a stupid person, a squealer; *reflect the superficial and contemptuous attitude towards family members*: a rude person, an egoist, a megalomaniac, a narcissus, a violator, a sadist, a petty tyrant, a cynic.

A set of psychological tools that are necessary for forming students' ideas about patterns of marriage behavior have been developed. The purpose of the tools is to deepen the knowledge of student youth about important family roles and to raise their awareness of patterns of marriage partners' behaviour that can affect the harmony of family life. The structure of psychological tools consists of two blocks: lectures and practical classes. Block 1: Positive Family Roles (the objective is to form students' ideas about the nature and typology of important family roles and the scope of their distribution). Lecture – “Family roles as models of marriage behavior”; practical classes – “Distribution of family roles by intellectual and ideological function of the family”, “Distribution of family roles by moral and psychological functions of the family”, “Distribution of family roles by domestic and material and financial functions of the family”. Block 2: Pathologising Family Roles (the objective is to form the ideas essence and typology of pathologising family roles among students). Lecture – “Pathologising family roles as destructive models of marriage partners behaviour”; practical classes – “Defining pathologising family roles”, “Defining conflicting patterns of marriage partners behaviour”, “Prevention of family conflicts and motivating marriage partner to positive behaviour patterns”. The analysis of the results of experimental research obtained during the practical implementation of the developed set of the psychological tools that later were processed by methods of mathematical statistics has proven them to be effective.

A set of practical recommendations on distribution of family roles and responsibilities for future marriage partners have been developed considering the results of theoretical and empirical research into the problem of forming ideas of family roles among student youth. They reflect science-based proposals, implementation of which is expected to help future marriage partners to understand the peculiarities of the distribution of family roles and responsibilities, as well as to prevent family conflicts. A special attention is paid to important articles of the Family Code of Ukraine that are designed to help young people to realise their role in family life and understand their ability to behave in accordance with established

family rules and regulations. Practical recommendations will help future spouses to understand their responsibility to prevent family conflicts determined by the crises of “assuming marriage responsibilities”, “assimilation of parental roles by spouses and acceptance of the fact of a new family member”, “inclusion of children in the external social structure”, “severe illness of a family member”, “remarriage”.

Keywords: *family roles, family functions, ideas, forming, psychological conditions, student youth, factors, patterns of behaviour, marriage partners, psychological tools.*